

Др Александар Ж. Петровић, мр Александра П. Стевановић

ПУТОПИС СЛОБОДНОГ ДУХА
Зайиси о Индији кнеза Божидара Карађорђевића*

У години када се обележава сто педесет година од рођења Махатме Гандија (1869–1948) и сто двадесет година од објављивања путописа *Зайиси о Индији* (1899) кнеза Божидара Карађорђевића (1862–1908) циљ нам је да укажемо на духовну сагласност њиховог животног и стваралачког пута. Увидевши да слобода у свет долази једино изнутра, ове две значајне историјске личности на сличан начин се суочавају с различитим привидима на којима добрим делом почива колонијална историја. Стога је неопходно сагледати ширину и делотворност њихових погледа који се симболично прожимају и снажно делују и после више од једног века.

Кључне речи: кнез Божидар Карађорђевић, Махатма Ганди, Индија, Европа, путописна књижевност.

Опште разумевање индијске културе у великој мери долази из пера путописаца који су пре и за време колонијалних освајања индијског потконтинента извештавали о непознатој земљи. Књижевност има посебно место у схватању Индије јер је прожимање реалистичке или фантастичне књижевности и друштвених услова било пресудан подстицај за истраживање и освајање овог дела света. И пре и по независности и подели потконтинента, Индија је у жижи занимања Европе која је вековима открива, а посебно када се окреће урбаном развоју индустрије стасале на сировинама с Истока. Путописи о Индији вековима су служили као једини извор вести о овој географски и симболично далекој култури, побуђујући европске снове о земљи непојамних блага.

Књижевноисторијски ставови о Индији у британским путописима неколико векова нису престајали да буду надахнуће и филозофима и трговцима

---

* Рад је припремљен у оквиру пројекта 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и пројекта *Српско-индијске везе у култури кроз историју* Матице српске.

и њиховим идејним и војним освајањима. Премеравање Индије у западно-европским путописима исказивало је тежње евроцентричног човека за чудесним богатствима која нису могла да се нађу у Европи. Те путописе је вероватно пре свега подстакао британски филозоф, државник и есејиста Френсис Бекон који у седамнаестом веку пише оглед *О иуџовању* (Spedding et al. 1860) с разним упутствима која служе као приручник путницима. Овај спис није имао много везе с лепом путописном књижевношћу и таквим начином писања. Недвосмислено и јасно од путописаца захтева прагматични наратив (Nayar 2011: 18). Бекон с места ауторитета саветује да се уместо књижевних описа направи тачан преглед свега што се може наћи на неком месту и да се то разложи у јасно оцртане категорије. Многи европски путописи о Индији усмерени су Беконовим знацима (в. STEVANović 2017), а путописна књижевност тог времена била је непресушни извор енергије за даља освајања индијског потконтинента све до двадесетог века када је Махатма Ганди, политички и духовни вођа индијске нације, ставио тачку на ове и овакве путописе довршавајући своју ненасилну борбу за ослобођење и откривајући праву Индију.

Тако се путописна књижевност о Индији као по команди брусиле на оштром трговачком оку европских путника међу којима су предузимачи, банкарци, војници, дипломате, лекари, свештеници. Најар (2005: 214) закључује да су они упркос различитим занимањима Индију листом описивали на исти начин. „Извештаји о рудним и минералним богатствима индијског потконтинента, памуку, муслину, пашмини и разним тканинама, били су снажан подстрек за даље освајање Индије и исцрпљивање свих њених извора јер су управо ту видели све што је потребно за просвећени социјални катехизис – удобан живот” (ПЕТРОВИЋ – СТЕВАНОВИЋ 2018: 218). Индију нису заобишли ни људи од пера, али и њихова лепа књижевност је у притајеном дослуху са ставовима службеника и истраживача.

Иако је наратив укупне путописне књижевности једнозначно указивао на материјално благостање индијског потконтинента које је требало истражити, крајем XIX века изненада се појављује један од првих путописних рукописа с антиколонијалном идејом. Реч је о путописној прози *Зайиси о Индији* кнеза Божидача Карађорђевића, потомка великог војводе Карађорђа. Он на Исток не иде да открије нове и непознате пределе, већ да нађе оно што је скривено и блиско његовом доживљају света. Надилазећи историјске слике које Европа одавно има о Истоку, он у Индију одлази с јединим циљем да духовно захвати њене разигране боје и разлије их на платно уморне и суморне Европе. Његов естетски осећај Индије није усмерен предузетничким доживљајем света, већ ојачан аристократском слободом духа. Зато овај српски кнез из Париза у коме одраста не одлази у Индију с намером да је подвргне овешталој имагинацији, већ да у њој потражи излаз који ће му омогућити ново схватање света у коме живи.

У то време када је све мање бриге за другог, Кнез је већ сит пролазних страсти. У потрази за непатвореном културом, он схвата да мора да крене

на пут трагања за истином за коју осећа да вековима, упркос свему, пребива у Индији. Суочен с празнином свакодневице у Паризу, средишту културних дешавања, кренуо је путем за који је веровао да га води до самог извора живота. Очито је да је за његову племениту уметничку природу Европа захваћена индустријализацијом била превише механички огрубела и да је морао да нађе неке трепераве нијансе постојања и јачи пулс живљења. Индија је била пут трагања за изгубљеним сећањем и властитом душом која није изгубила осетљивост за саму природу ствари.

Зато његови записи нису подлегли утицају књижевне моде тог времена. Нема надмоћних „просвећених” погледа, нема усхићености сопственом цивилизацијом, која је „најнапреднија” од свих, већ супротно томе он одмах у предговору пише да није пошао да истражи далеки и нови свет на Истоку, већ да пронађе изгубљено сећање које индијска култура још чува. У његовом заносу над књигама *Освајање раја* Жидит Готје (Judith Gautier) и *Историја индијске књижевности* Жана Лоара (Jean Lahor) јасно је да он не следи Европљане и њихове програмске посете Индији коју би касније преточили у колоне и параграфе, у штиво које „уместо илустрација има табеле с бројевима...” (КАРАЂОРЂЕВИЋ 2018: 5). Обузет чежњом за светлошћу и сјајем, „жељан њених самотних чудеса боја и склада, онога што је још преостало од њене прошлости” (КАРАЂОРЂЕВИЋ 2018: 10), кнез Божидар креће у потрагу за оним што је вечно и обрачунава се с порозном пучином европске имагинације која у Индији види ресурсе којим себи може да обезбеди богатство и „напредак”.

Отуда нема сумње да је пут у Индију кнеза Божидара Карађорђевића скок у слободу исказан поетским сликама које се преливају у најлепшим бојама да би читаоцу дочарале бескрајно шаролике земаљске и духовне пределе. Није случајно што су *Зайиси о Индији* једини путопис Божидара Карађорђевића објављен у целини јер је он у њему дао целог себе. Почео је да пише 1986. док је седам месеци боравио у Индији, а рукопис је завршио наредне године. Енглеско издање објављено је 1899, мало пре изворног на француском који поред текста садржи и тридесет илустрација с приказом индијских места, као и пишчев предговор. Овај путопис одмах привлачи пажњу француских читалаца и о њему извештава знаменити париски *Уметнички магазин* који добро познаје Божидара Карађорђевића, његову књижевност и уметност. У приказу путописа хвале се кнежев приповедачки дар и сликовити описи Индије. Али се такође пише и о задивљујућој храбрости Карађорђевића да путује у земљу куге и колере.

„Ниједан сликар не би могао тако уверљиво да изрази ужарену атмосферу, покрет, светлост и звук, одлике народа, обичаје и страсти; мало њих би на тај начин могло да дочара пуноћу боје и сјаја који чине Индију једним од чуда овог света. Кнез Божидар Карађорђевић је мајстор уметности описивања; његовом оштром оку ништа не промиче, његова танана запажања нису досадна никоме с префињеним осећајношћу; а савршеном,

иако готово неприметном уметношћу он бележи све и преноси свом читаоцу занос који сам осећа. Чак нас ни ужаси куге и глади не остављају без уживања”.¹

Оно на шта је 1913. у *Босанској вили* Димитрије Митриновић, уморан од јаловости западног света где је проводио своје дане, упућивао – да кроз уметност треба покренути обнову душе – кнез Божидар Карађорђевић је *Зайисима* спровео у дело. Митриновић позива дух да проникне у скривене вредности које западна цивилизација пориче и његова замисао је да се „споје неспојивости досадање; да се душа узме за основ сваког зидања и приближавање човека к Идеалу за критериј сваке вредности” (Тешић 2001: 19). Он у томе као да следи Кнеза кога нимало не привлаче економски услови, политичко уређење или друштвене прилике земље коју обилази, као ни могућности њеног „цивилизацијског” развоја. У њој види пут ослобођења од притисака западне цивилизације окренуте безличном индустрији и ширењу трговачких мрежа.

У Индији Карађорђевић неуморно од места до места прелази око једанаест хиљада километара, обилазећи преко тридесет и пет градова спреман да пером удахне живот храмовима, дрвећу, рекама или ненарушивим здањима индијске културе која миленијумима гради своје задужбине и данас зачуђујућег умећа израде. Његова осећајност није блиска ни француским књижевницима тог времена, ни другим европским путописцима. Његови описи као брушени кристал преламају и најтананије нијансе Индије.

„Кнез погледом обухвата и пољопривреднике у блату и раце на престолу, просјакиње и принцезе, мермерне чипке с утканим драгуљима и тужне очи радника који умиру од глади, лешинаре и цвеће. Он тако стално показује да је сликар, мајстор контраста који влада овим светом. На његовој слици видимо екстатичне плесове бајадера, од бхаратанатјама на југу до катхака на северу, који приповедају о стварању и уништењу света, о љубави и мржњи, без којих се врата храма никада неће отворити јер само игра призива богове да дођу у свет, видимо и страсне молитве, непрекидне процесације, светла бакљи, богове који плешу у храмовима и на улицама, достојанствене слонове свештенике – нигде као у Индији јавни простор није толико прожет непресушним слаповима живота који носи све пред собом, нигде живот није тако заносно отворен и понесен, побуђен да и кроз смрт дотакне вечност” (Петровић 2018: XXXIII–XXXIV).

---

¹ У оригиналу: „No painter could suggest so convincingly the hot living atmosphere, the movement, light, and sound, the national characteristics, customs, and passions; few could convey better the richness of colour and glow that make India one of the wonders of the world. Prince Karageorgevitch is a master of the art of description; his quick eye loses nothing, his delicate perceptions are dull to none of the finer sensations; and with consummate, though almost unseen, art he sets the whole on record and transmits to his reader a sense of the fascination that fills his own mind. Not even the horrors of plague and famine leave us without enjoyment.”

The Magazine of Art, Cassell and Company Limited, London, Paris, New York & Melbourne, 1899, стр. 527.

Кнез није занесени пустолов који очаран новом земљом удешава њене обриси да се допадне јавном мњењу или оцртава пределе кроз устаљене обрасце. У њему су се спојили оштар поглед интелектуалца, истанчано око уметника, али и племенита саосећајност с онима који пате и урођена спремност за слободу. На таквом путу он се симболично сусреће с Махатмом Гандијем. Живели су у истом периоду, увек скромно и од свог рада. И један и други имају искуство Истока и Запада где су се сусретали с водећим интелектуалцима, као и члановима владарских кућа. Били су браћа по перу и борби за истину, али се никада нису срели. Њихови путеви су се разилазили: Ганди 1887. креће на пут у Лондон, а тачно десет година касније Божидар Карађорђевић у Бомбај. Али њихов мисаони укрштај, међутим, јачи је од било каквих спољних сусрета и веза. Иако се нису познавали, истоветни однос према истини и привидима овог света повезује их у неспутани ток који ниоткуда не извире и нигде се не завршава. Он протиче кроз земљу у којој заједно живе богови, људи и животиње, или земљу „јасмина и ружа, куге и глади” како Кнез описује Индију.

Занимљиво је да су и један и други правници по академском образовању, али нису одабрали правне науке за животни пут. Махатма Ганди се бавио јавним пословима у служби општег добра, а Божидар Карађорђевић посветио се писању, уметности, путовањима и занатима. Имали су и искуства учитеља: Ганди је често подучавао своју децу као ону унутар заједница које је оснивао, а Кнез је давао часове певања. И један и други били су крхког здравља, повучени, увек у друштву, али често у осами. Крхкост тела, међутим, није их спречавала да подвигом духа преобразе свет у коме живе.

Овај надарени члан српске династије Карађорђевића једноставно је имао мисију која је у скоро потпуној хармонији с Гандијевим учитељима Вивеканандом (Swami Vivekananda) и Гокхалеом (Gopal Krishna Gokhale) који истичу непосредно искуство истине као пут духовног ослобођења. Он тако слику Индије претапа у поетичну и документовану путописну прозу коју ствара крајем деветнаестог века да би се на тај начин симболично срео с мисијом Махатме Гандија који већ тада тражи излаз из лавиринта европских опсена. И један и други прегли су да Индију ослободе дугог колонијалног ропства наметнутог под изговором „цивилизовања”. Био је то сусрет два поља и две традиције слободе. Ганди кроз политику ненасиља (ahimsa) и оданост истини (satyagraha) етички кида колонијалне ланце, а кнез Карађорђевић својим писањем о правој Индији ослобађа ову земљу колонизованих фантазија о обиљу усмеравајући поглед на њено вековно трајање. Кнез по први пут ствара непристрасну књижевност посвећену Индији тада опкољеној наративима британских путописаца који од 1600. неуморно истражују и шаљу извештаје препуне похлепних представа. Божидар Карађорђевић се самосвојношћу својих идеја и исказа показао као достојни наследник свог прадеде, војда Карађорђа, јер је дигао својеврсни књижевни устанак против вековног урушавања индијске традиције кроз њене лажне слике. Тако је он

оставио записе да трају „као чипка урезана на камену сећања, која не пропада, већ се њоме огрћу векови” (Петровић 2018: XXVII).

Да су се срели, Кнез би у Гандију сигурно препознао истог борца какав је био и његов прадеда, који је као индијски вођа много после њега, у својој отаџбини покренуо прву и праву антиколонијалну борбу да би коначно ослободио народ империјалних окова. После славних победа, да би се потиснуо дух слободе, убијен је, као и Ганди на кога је само неколико месеци по ослобођењу Индије извршен атентат. Кнез Божидар је на сличан начин имао храбрости и одлучности да нешто учини за опште добро. Тако су се он и Ганди иако се нису срели у времену сусрели у простору чија симболика досеже до самог смисла постојања. Њихов пут укрстио се у једној од најкритичнијих ситуација коју људски ум може да замисли. Реч је о црној смрти која је десетковала Бомбај, на самом издаху деветнаестог века.

Када кнез Карађорђевић из Лондона бродом стиже у Бомбај, тамо затиче скоро пуст град, у метежу страха од пошасте куге. Несрећници умиру немоћни пред снагом заразне болести, а они који покушавају да преживе данима чекају на железничким станицама да би се у неком срећном часу укрцали и побегли било куда. У том часу Кнез који све то гледа мирно као да је у Паризу обилази Бомбај и диви се неуништивим грађевинама, легендарној прошлости, ореолу аметиста, плесу богова у камену, смарагдној равници, обрисима града који све више личи на велику гробницу; види поворке непомичних Парсија и Индуса које воде на вечни починак, али присуствује и свадби где упркос ужасу који влада живот хвата дах отимајући се смрти. Док шета, зауставља га нека жена и у очају пита да ли је лекар и моли да га одведе свом болесном мужу. Кнез пише: „Жена ме је преклињала погледом. Зар нећу доћи? То би утешило болесника и можда му помогло да умре без муке ако га богови не поштеде” (Карађорђевић 2018: 44). Он се ни за тренутак не колеба, одлази право у епицентар ужаса да би тамо ближњем који у том трену умире попут неког првосвештеника пружио последњу утеху. Већ и у том тренутку види се надасве храбри и несаломиви дух великог војводе Карађорђа који живи у свом племенитом потомку.

Он затим обилази западну Индију да би се ускоро вратио у Бомбај где затиче како сâм каже „град дубоке жалости” (Карађорђевић 2018: 132) у коме су некада бучне улице утихнуле пред ужасима куге. Кнез на путу по Индији виђа непрестане поворке људи који на Куле тишине или места за спаљивање на вечни починак воде ближе где их куга изненада шаље. Иако крхког здравља, као неки натчовек смирено и без страха одлази у болнице где посећује оне на издисају да им пружи речи или осмех утехе. Читаоцу је већ ту јасно да није реч о обичном путописцу кога знатижеља гони на лепа места где ће видети живот у ружичастој боји. Кнез Карађорђевић открива нам се као неустрашива личност. Попут митских јунака спреман је да се спусти у средиште смрти да би ту срео сâм живот и тако опет готово митски однео победу над смрћу. Он се ни једног тренутка не згражава, плаши, крије, нити чуди.

Као да сâм себе смирено и смело приноси на жртву смрти да би показао снагу живота.

„Сви болесници су лежали на танким душецима положеним на пољске кревете; били су тихи и готово непокретни у грозничавом сну. Лекар ми их је показивао, једног за другим; у њиховим голим телима под чаршавима није било ничега мучног. Неку су, истина, имали завој испод пазуха или на препонама. Један кога су управо унели имао је велики оток изнад кука, жлезду коју су просекли како би убризгали серум. То је дакле та болест ужасног имена – куга – отврдле жлезде у грлу или под пазухом; болест која жртву баца у грозницу, тера у сан, исцрпљује и непогрешиво убија” (КАРАЋОРЂЕВИЋ 2018: 56).

Када се Ганди из Африке вратио накратко у Индију, суочен с проблемом куге која се из Бомбаја шири к другим градовима, с истом саосећајношћу и одлучношћу као српски кнез, он предлаже да се у градовима и селима испитају хигијенски услови и први креће да их лично провери. Поред тога, он иде у насеље „недодирљивих”, где нико из каста не одлази. Смирено бележи да су тамо куће чистије од многих богаташких у Бомбају и околини. Идући од места до места учи људе да брину о хигијени и прелази километре у нади да ће свест о овој зарази на крају да је заустави. Касније понавља овај подвиг у Африци. Када се од црне куге на југу Африке разболело двадесетак људи, Ганди обуставља све своје јавне послове и посвећује се нези болесника, правећи од неког складишта привремену болницу (в. GANDI 2016: 275–277). И кнез Карађорђевић и Ганди на путу по Индији сусрећу лепроне. Ни тада не показују нимало страха за сопствене животе. Када Гандију на врата долази неки губавац, упркос великим политичким обавезама прима га у кућу да би га нахранио, дао му да се окупа, обукао га у чисту одећу и сместио у постељу. Неговао га је неколико дана док болест није почела да губи снагу.

Тако се са дна смрти рађала слава живота. Ганди је због залагања за своје сународнике постао вољени *бхаи*, брат, и поштовани *баиу*, отац, да би добио и титулу *Махаџма*, велики, односно велика душа. Упркос угледу, образовању које је стекао, политичком утицају, Ганди не мења своја начела *ахимсе* и *саџјаџрахе*. Када одлази на састанке с угледним сарадницима, вози се трећом класом, с обичним народом. Често би у гужви стајао целим путем. Ту би видео беду и јад, несносну гужву, немар, бахато опхођење службеника према путницима. Стање у возовима растуживало га је сваки пут, а неприлике и нелагодности мирно би подносио. Као решење за овакве услове путовања предлагао је да се угледнији људи возе трећом класом да би с једне стране службеници почели боље да се опходе према путницима, а с друге стране да би сâми путници били уљуднији у присуству угледника. Није могао да убеди своје сараднике да га у томе следе. Имућнијим Индијцима је, као и Европљанима, и данас незамисливо да путују возом, осим у засебним купеима прве класе, далеко од сиротог народа, метежа и неудобности.

Да би се до краја приближио свом народу и упознао с условима живота у различитим крајевима земље, Ганди је кренуо у немогући подухват упознавања мноштвене Индије и сазнавања њених запретених историјских и савремених путева. „Путовања Индијом пружила су му дубље разумевање њене културе и економије” (PILLAI у WELUKAR 2019: 64).² То је била прилика да се сусретне с обичним светом коме је пријало што политички вођа путује трећом класом, као и што је скромно одевен. Иако се нико од Гандијевих колега није усуђивао да путује возом, европски кнез Божидар Карађорђевић кога у Индији примају и дочекују раце и махараце, интелектуалац племенитог одгоја вози се с народом. Над тиме би се сваки европски или индијски господин зачудио, али ни Гандију ни њему очито није циљ удобност. Они су у својеврсној мисији приближавања индијској култури и ономе што је истинито, а не лажној слици и опсенама које таква одвојеност нуди.

И за Гандија и за Кнеза путовање по Индији био је самоупознавање. Пут је изоштрио поглед кнеза Божидара јер он није имао пратњу (осим најамника Абибуле); сам је обилазио Индију спреман за нова искуства и искушења. Путовање кнеза Карађорђевића кроз Индију било је лично и непосредно. Он се правој Индији приближио не само путовањем возом већ и стрпљивим посматрањем продаваца и занатлија, обичног народа у свим животним ситуацијама: раду, трговини, обредном купању, молитви, свадби, сахрани... Путовао је без ученог водича који би му говорио о знаменитостима, без удобности коју би Европљани очекивали у Индији и без икакве заштите од могућих опасности на путу, али с непоколебивом вољом да искуси живот неулепшан варавом фасадом. Такво путовање пружило му је могућност да види праву Индију чији се лик преображава на сваких сто километара пута.

Где се још види блискост ових *Махатми*? Кнез шетајући Индијом у једном тренутку спази дивну подсукњу неке просјакиње, онакву какве се праве само по мери и не могу више да се нађу. Задивљен тананом израдом купује подсукњу и не помишља да постоји било каква разлика између њега – кнеза из Европе и ње – просјакиње која би могла да буде недостојна његовог погледа. Сличан однос према другим људима видимо и код Гандија. Он не прави разлику према припадности нацији, религији, касти или сталежу. Када је основао ашрам у Ахмедабаду, врло брзо у заједницу прима породицу из касте недодирљивих и не одустаје од те одлуке иако многи покровитељи храма негодују и ускраћују им неопходну новчану помоћ. Очито је да ни индијски духовни и политички вођа ни српски кнез не признају спољашње разлике међу људима – они се једнако односе и према индијским краљевима, занатлијама и просјацима, као и према европским грађанима и индијском народу или службеницима.

Овакав аскетски приступ и код Гандија и код Кнеза добрим делом плод је њиховог читања Лава Толстоја. Толстој је живео у благостању и уживао

² У оригиналу: „His travels across India gave him a deeper understanding of the country’s culture and its economy” (превод аутора рада).

велики углед, али је и осећао сву празнину свакодневице и овешталих облика живота. Борио се да се отргне од вештаственог света и пронађе Истину јер није прихватао живот као ток без смисла. Пише да је прави аскетизам борба против лажи у које се друштво уљуљкује. То је велико надахнуће Гандију који толстојевски пасивни отпор преображава у дејствујућу ненасилну борбу за истину. Ганди живи аскетским животом да би сабрао себе и свој народ. Упориште за идеје о ненасилном отпору налази у Толстојевим мислима када 1893. чита његову књигу „Царство божије је у вама” (в. КАРООР 2016). Те исте године, на другом крају света, кнез Божидар, за кога се исто говорило да живи аскетским животом, под насловом „Михаил” с руског на француски преводи Толстојеву приповетку из збирке прича „Од чега људи живе” (в. ПАВЛОВИЋ 2012: 115). Порука ове приповетке је да људи живе не од бриге за себе, већ старājuћи се за друге. Занимљиво је што се у исто време и један и други окрећу Толстоју као удаљеној лучи која гори довољно јарко да им обасја пут.³

Кнежево путовање у Индију чини се да је био његов велики, можда највећи, оглед с истином. Оно што је Толстој у коме обојица виде узор успео у идеји, Ганди и Кнез сублимирали су у свом делу. Они иступају и јавно говоре о друштвеним неправдама. Ганди 1903. оснива часопис *Индијско мишљење* и пише о *саијаграхи*, о нарушеним правима Индијаца и њиховим невољама. Брани оне чији глас не може да се чује и саопштава своје мисли свестан да „саијаграха не би била могућа без ’Индијског мишљења’” (GANDI 2016: 270). Кнез не пропушта прилику да у предговору свог путописа расветли услове живота у *камјовима злади*, иако се тада у европској штампи писало о доброчинству британске цивилизације која уводи ред у своју колонију (в. КАРАЂОРЂЕВИЋ 2018: 6). У писању, и он и Ганди видели су истоветан циљ: да се што више приближе истини.

Важно је нагласити да док су Ганди и кнез Карађорђевић свесни различитих облика колонијалног ропства, у Европи се тада мислило да је Британија, а посебно њена Источноиндијска компанија, допринела процвату Индије која је пре била дивља, неугледна, непросвећена, збркана... Следећи славну прошлост својих предака, и сам племенитог духа, Кнез није могао да допусти да се истина погуби у тој империјалној игри. „Херојско енглеско освајање” сажима у неколико реченица: „Видео сам, и изванредне пагоде порушене да би се просекли путеви који никуда не воде, да би се од остатака чудесне прошлости изградиле безобличне касарне за *сеијоје*” (КАРАЂОРЂЕВИЋ 2018: 6–7).

Штампа бучно извикује како је у Индији глад искорењена, куге више нема, а сиромаштво је само незнатна оскудица. Кнез пред таквом неправдом не ћути. Он је као дописник *Париске ревије*, *Фиџароа*, *Уметничког маџазина* на свој начин писао о развоју који колонијална политика подарује Индији.

³ У жељи да Толстоја приближи свом народу, Ганди у новембру 1909. преводи његова *Писма Индусу*.

Као оштар одговор на лакиране медијске приче да глади нема објављује текст о камповима гладних у Индији где људи, кост и кожа, раде за шаку пиринча и свакодневно умиру. Да би то Европљанима било јасније, објављује и фотографије које је направио. После тога наравно више није добродошао у енглеској јавности, чак ни као писац. Када је штампано енглеско издање његовог путописа, оно је битно цензурисано, без целог предговора у коме предочава припреме за пут и пише како му је препоручена једна енглеска књига о Индији, пуна колона и цифара, административног савршенства где се сваком страницом ширила неизмерна досада и у њему брисала жељу да осети земљу која је тако марљиво прегледана и детаљно пописана (КАРАЂОРЂЕВИЋ 2018: 3). Тај предговор у бројним потоњим енглеским издањима ни после целог века није одштапан. Али га зато има у једином француском и недавном српском издању.

Обилазећи Индију, као и Ганди, Кнез увиђа да су фабрике саграђене на њеном тлу нарушиле традицију индијског народа, наносећи штету не само привреди и пољопривреди већ и вековној лепоти духа.

„На путовању сам посматрао, без заслепљености, оно што мој економиста назива савршенством колонијалне цивилизације. Видео сам спороходне пруге, огромне грађевине назване фабрикама с примитивним разбојима на којима су хиљаде тамнопутих људи ткале памучне тканине лошег квалитета које су продаване по незнатим угловима Хималаја или на острвима, док сви људи у градовима носе енглески памук, а главни шик је да као украс на одећи буде ознака фабрике: мајмун, слон, сидро, или једноставно ‘Made in Manchester’, ‘Made in Sheffield’ исписано великим плавим или црвеним словима” (КАРАЂОРЂЕВИЋ 2018: 6).

Следбеник *брамачарје* (целибата), Махатма Ганди је веровао да уместо да прижељкује прогрес и ишчекује будућност човечанство треба да се окрене смањивању потреба. Уочио је погубно свођење трансценденталних вредности на прагматичне циљеве који потискују вековима дугу традицију индијских народа.⁴ На једном путовању возом Ганди је прочитао књигу Џона Раскина *И оном последњем (Unto this Last)* и одлучио да примени сличне идеје. Оснива фарму *Феникс* у близини Дурбана у Јужној Африци где сви људи у заједници подједнако раде и зарађују, без обзира на националност или боју коже. У слободно време помажу у раду *Индијског мишљења*. Ту негује идеју „сарводаје” (sarvodaya) односно заједничког благостања, а Раскинову књи-

⁴ Ганди је био у праву када је сматрао да ће индустрија прво оштетити сеоска домаћинства. То се и данас у Индији добро види на примеру друге највеће бране на свету – Сардар Саровар у Гуџарату, Гандијевој родној земљи. Још кад је Нехру, први премијер Индије, започео овај пројекат видевши бране као храмове модерне Индије, сеоска становништва ове западне индијске земље нашла су се на удару механичке експлоатације воде, губећи своје домове, обрадиво тло и културни идентитет. Више о утицају бране Сардар Саровар на тамошње индијско становништво видети у STEVANOVIC 2019.

гу преводи на гуџарати као *Сарводаја* (в. KAPOOR 2016: 55). Ово начело се најбоље може сажети речима: „добро за појединца налази се у добру за све” (MEER 1995: 870)⁵. При томе, Ганди није ништа мање надахнут Толстојем у коме налази нову искру наде за човечанство. Мало после фарме *Феникс*, у близини Јоханесбурга оснива *Толстојеву фарму* као средиште покрета *сарводаја* који постаје светионик његовом политичком и духовном деловању. На овој фарми Ганди чија „склоност да својеручно обавља[м] све физичке послове се повећала” (GANDI 2016: 292), са својим сарадницима и породицом меси хлеб од ручно млевеног брашна и тка сву одећу, опирајући се машини која је увелико *modus operandi* целог света.

Идеју ненасилног отпора и пута истине, Ганди није нашао само у Толстоју и Раскину. Он је пре свега надахнут *Бхаџавати Гитом*, најважнијим делом шесте књиге епа *Махабхарата*. Овај хиндуистички спис у стиху представља окосницу његових мисли и дела. Ганди је *Гити* сматрао тако важном да се 1926, у жељу политичких борби повлачи да би је са санскрta превео на гуџарати (в. GANDHI 2000: 10) како би његови сународници могли да је читају. Важност овог списка потврђује и то што када се разболео и пао у постељу, затражио је од припадника ашрама да му сваког јутра читају стихове из *Гити* (GANDI 2016: 429). То му је улило вољу и нову снагу да истраје у борби за слободну Индију.

Тако су се оданост и посвећеност истини и ненасиљу у Гандију сплели у одлучну борбу за ослобођење Индије не само од колонијалних окова. Упорношћу каква се може видети само код Индијаца, он је своје штрајкове глађу преобразио у делотворно ушће свих националних енергија у које се са свих страна уливала снага преображаја. „Ганди је остварио не само политичку, већ пре свега културну победу над Британском империјом, јер је у матици политичког дешавања ослободио моралну енергију личности” (ПЕТРОВИЋ 2019: 33). Схватио је да Индија мора да се ослободи и колонијалне имагинације прогреса у виду индустријализације земље и њеног неограниченог „развоја” који се сукобљава с природом ствари. Он је један од ретких политичких вођа који су схватили процес латентног одвајања становништва од огњишта културе и изворишта природе да би се друштво нашло потопљено таласима тренутних трендова који слабе срж духовности народа. „Гандијева унутарња борба пресликала се кроз његов морални карактер у борбу за овај свет, коју не би добио да већ није победио себе. Његова величина је у борби за морални идентитет личности у којој је на себе преузео тежину овог света” (ПЕТРОВИЋ 2019: 33).

Очито је да су се код Гандија и Кнеза толстојевске идеје и рад слили у једно. То можда најбоље видимо у отпору руке фабричкој производњи. Ганди кроз ручни рад тка нити слободне Индије. Учи сународнике да се ослоне на сопствено умеће и одупру пасивној употреби британске робе. „Гандијев принцип ненасиља се тако темељио на неискоришћавању човека и природе”

⁵ У оригиналу: *The good of the individual is contained in the good of all* (превод аутора рада).

(WELUKAR 2019: xvii).⁶ Он је Индију преобразио у нацију ујединивши људе у покрет *свадешу* (swadeshi) чиме им је улио вољу да живе заједно (в. WELUKAR 2019: xvii). Заједница је за њега била највиши ниво једне државе и он постаје једини индијски политичар који се истовремено бори и за политичку и за суштинску слободу тражећи равнотежу између великих сила.

Кнез Карађорђевић по повратку из Индије својим рукотворинама излази ван њему тада тесних оквира париске уметности. Он вредно украшава своје предмете, сам их ствара од почетка до краја, посвећено ради како би удахнуо живот сваком украсу. „Ненаметљив отпор механичкој свакодневници код Божидара се огледа у безусловној оданости природним облицима. Он верно приказује лишће, цвеће, гранчице, а у Индији се диве древним рукотворинама, јасно увиђајући како су сви индустријски производи који се у Индију увозе из Европе другоразредни, нескладни, безлични и бесмислени” (СТЕВАНОВИЋ 2018: 427).

Ганди у то време оснажује ручни рад развијајући *naitalim* – учење ручног рада и развијање ручних вештина (в. КАКОДКАР у WELUKAR 2019: 93) јер зна да „бит *ахимсе* није било каква политичка идеологија, већ слободна рука и слободан ум” (ПЕТРОВИЋ 2019: 33).⁷ Врло је занимљиво што су и Ганди и Кнез имали исти осећај за слободну руку. Осетили су добро како индустрија потискује гипко и танано стваралаштво руке и зато им није било тешко да увиде да ће вртоглави привредни развој нарушити дугу традицију fine ручне израде. Иако одрастао далеко од отаџбине, кнез Карађорђевић мора да је у себи имао искуство српских рукотворина које су биле стуб друштвеног живота. Њему није тешко да то искуство упореди с одећом *Made in Manchester* на улицама Индије и схвати индустрију као нови облик ропства јер су управо фабрике Манчестера „настале на жртви индијске индустрије”⁸ (ДАТ 1956⁶: 263).

И Ганди опажа притајено ропство у замени ручно кројене одеће конфекцијском, а индустријску и серијску производњу види као политику суровог и беспризивног наметања западноевропске културе. „Како је у XVIII веку моћ Могулског царства у Индији слабила, британски официри искористили су тренутак да учврсте власт и неометано шире утицај Круне. Поврх свега, почео је масовни извоз конфекције у Индију. То је знатно нарушило традиционалну индијску ручну производњу од природних материјала јер су британски производи, доступнији и лошијег квалитета, на које се није плаћао порез на увоз у колонију, били продавани по нижој цени. Тако индијска мануфактура није могла да се такмичи с британском индустријом неуморних

⁶ У оригиналу: „Gandhi’s principle of non-violence was thus based on the non-exploitation of man and nature” (превод аутора рада).

⁷ Књигу *Hind Swarajor Indian Home Rule* (swaraj – самовладавина) Ганди је исписао руком. Како је подједнако вешто писао и левом и десном руком, он је 271 страну написао за само девет дана (КАРПООР 2016: 71).

⁸ „They were created by the sacrifice of the Indian manufacture” (превод аутора рада).

машина. Монополизацијом тржишта од Индијаца су врло брзо створили своје вољне или невољне потрошаче” (ПЕТРОВИЋ – СТЕВАНОВИЋ 2018: 220). Ганди је увиђао да није проблем само у грабежу британске империје, већ да се свет покорава безличном, апстрактном насиљу модерне цивилизације (v. GANDHI 1946).

„Први на удару Империје били су индијски племићи као посредници између владалаца (Енглеза) и њихових потчињених (Индијаца). Знајући да никада не може да овлада бескрајним масама, Британија је сву снагу усмерила к принчевима, да њима понуди своје жигове и подреди их себи обезбеђујући њихову психолошку покорност. У томе су у великој мери и успели јер стремећи да не одударају од европске моде, раце и махараце неуморно су куповале намештај, гардеробу, уметничке збирке, иако по квалитету и лепоти израде европски предмети нису могли ни да се пореде с древним источњачким рукотворинама” (ПЕТРОВИЋ – СТЕВАНОВИЋ 2018: 224). Стога Ганди и Кнез једнако јасно виде срж проблема у подавању индустрији која исушује све квалитете и облачи човека у одећу која му не пристаје. У њима је истоветни осећај за заједницу која се развија на ручном раду и отпору машини која никада неће заменити ритам куцкања по дрвету или металу, као ни топлину ручно израђене одеће. Увидевши да колонизација добрим делом иде преко помодарства које храни индустрију у развоју, Ганди је бацио рукавицу изазова европеизацији и поенглежењу. Он као у некаквом митском обреду одбацује и спаљује европску одећу одлучан да је замени ручним радом који ће покренути точак преокрета, узима преслицу и спаја прекинуте нити индијског ткања слободе.

Ганди се тако као политички вођа обичном народу можда највише приближио кроз одећу. Када је облачио једноставни бели *дхојии* који је представљао ручно израђени *кхади*, он не само да је наглашавао чистоту и честитост повезану с белом бојом, већ је добро усклађивао етику с оделом и радом обичног народа (RAGHURAMARAJU 2009: 620). У тој посвећености постао је неодвојиви део Индије, *Махаџма* – велика душа. Истрајност на путу истине и снага личности данас се виде и по томе што иако је прошло сто педесет година од његовог рођења, његова културна политика још увек снажно одјекује индијским потконтинентом, а успомена на његову борбу не чува се само кроз споменике који се у његову част налазе широм Индије.

Исти отпор механизацији духа кроз ручни рад ослободио је и нашег Кнеза, повезао његов ум са слободним замахом руке која је у стању да створи најлепше предмете вечности, преломи зраке сунца и предмету удахне живот. „Чудесна Индија побудила је његов ум и његова чула, преобразила га и усмерила тражењу не само спољашње већ и унутрашње светлости. Њене снолике боје побудиле су га да дотакне вечност и заједно с Гандијем, кнез Божидар Карађорђевић остаје истински узор непристајања на превласт привида и заточене облике живота” (ПЕТРОВИЋ – СТЕВАНОВИЋ 2018: 299). Зато је Кнез на путу кроз Индију нетремице посматрао уличне занатлије и њихове

рукотворине препознајући у њима дух Индије. Он не журећи гледа мајсторе како с нестишљивим полетом спретно обрађују метал, дрво или камен и не крије усхићеност пред њиховом радосном вештином неуморног стварања.

„Код кујунције сам стајао да посматрам како један човек израђује сребрну кутију. Није имао модел, нити мустру исцртану на површини, али је шару урезивао с невероватним самопоуздањем. Сав његов алат се састојао од неправилних гвоздених клинова који су изгледали као ексери: прво је нацртао круг око кутије, онда слова и цвеће само једном линијом урезаном у метал. Није имао ништа, ни клупу, ни радионицу. Радио је седећи испред своје радње, прекидао би да поздрави неког пролазника или да погледа нешто на улици, а онда је, непрестано чаврљајући, настављао и спокојно довршио, без икаквог поправљања, своје савршено дело” (КАРАЂОРЂЕВИЋ 2018: 362).

Када се вратио у Париз, Кнез одлази у четврти занатлија и израђује предмете од сребра и злата у којима се види сва истанчаност Индијом ослобођене личности. Његови грацилни, најчешће цветни облици, тако су снажно надахнути да мењају париску уметност смело уводећи нови стил украшавања. Али пут у Индију не представља само окосницу његове примењене уметности. То искуство преображава и његово књижевно стваралаштво. Као што европску уметност крунише тананим цветним украсима, Божидар Карађорђевић путописну књижевност позлађује раскошним и смелим увидима неспутаног духа који не служи владајућим европским обрасцима. *Зайиси о Индији*, иако написани на француском и енглеском језику, стога се заиста могу схватити и као нови мисаони обзор српске не само путописне књижевности која је кроз друге језике имплицитно дошла до властитог израза и погледа на свет у коме може видети себе. У *Зайисима* су се снажни укрштај западног и источног искуства света и живота сплели у једно од најдрагоценијих књижевних дела краја деветнаестог века. Зато је већ и речено „оно што је Оплепац у архитектури то су *Зайиси о Индији* у књижевности”⁹ Ово дело је велика задужбина кнеза Божидара Карађорђевића једнака по духовној вредности архитектонским завештањима модерних српских владара. На путу ослобођења кроз Гандијеву Индију, дубоко повезан са српским духовним изворима и завештањем своје породице, овим рукописом се симболично враћа кући не само да остане заувек у њој већ да јој подари један од снажних стваралачких стубова на којима може да почива и у будућим временима. Када слике привида против којих је он устао буду пале, дело кнеза Божидара Карађорђевића ће још снажније заблистати да бисмо овај свет и његове недогледне повезаности сагледали под видом онога што никада не пролази.

⁹ Промоција *Зайиса о Индији*, Матица српска, 26. јун 2019. на повезници <<https://www.youtube.com/watch?v=Fs8-0ceOMIc>> 12.10.2019.

ИЗВОРИ

PRINCE KARAGEORGEVITCH, Bojidar. *Enchanted India*. London & New York: Harper and Brother Publishers, 1899.

PRINCE KARAGEORGEVITCH, Bojidar. *Notes sur l'Inde*. Paris: Editions Calmann Lévy, 1899.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ПЕТРОВИЋ, Александар. Осмех на лицу света. Предговор приређивача. Александар Петровић (прир.). Кнез Божидар Карађорђевић. *Зайиси о Индији*. Нови Сад – Топола: Матица српска – Задужбина краља Петра I Карађорђевића. 2018, XVII–XXXVIII.

ПЕТРОВИЋ, Александар. Српски кнез који је осликао Индију. *Благодарје 7* (2019): 30–34.

ПЕТРОВИЋ, Александар, Александра Стевановић. О светлости без жига. *Зайиси о Индији* кнеза Божидара Карађорђевића. Драган Бошковић (ур.). *Брендови у књижевности, култури и уметности*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2018, 215–231.

СТЕВАНОВИЋ, Александра П. О љупком принцу и његовој уметности. Белешка о кнезу Божидару Карађорђевићу. Александар Петровић (прир.). Кнез Божидар Карађорђевић. *Зайиси о Индији*. Нови Нови Сад – Топола: Матица српска – Задужбина краља Петра I Карађорђевића. 2018, 415–433.

ТЕШИЋ, Гојко. *Васионски самовар: анџолоџија јуџословенске авангарде 1904–1934*. Београд: Чигоја штампа, 2001.

*

DAT, R. C. *The Economic History of India under the British Rule. From the Rise of the British Power in 1757 to the Accession of Queen Victoria in 1837*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd, 1956.

GANDHI, Mahatma. *Hind Swaraj, or Indian Home Rule*. Ahmedabad: Navajivan Publishing House, 1946.

GANDHI, Mahatma. *The Bhagavad Gita according to Gandhi*. John Strohmeier (ed. and trans.). Berkeley: Berkeley Hills Books, 2000.

GANDI, Mahatma. *Priča o mojim eksperimentima sa istinom*. Preveo s engleskog Goran Bojić. Beograd: Neopress design & print, 2016.

КАРООР, Pramod. *Gandhi: An Illustrated Biography*. New Delhi: Roli Books, 2016.

МЕЕР, Fatima (ed.). *The South African Gandhi 1893–1914*. Madiba Publishers – Gandhi Memorial Committee, 1995.

NAYAR, Pramod K. Marvelous Excesses: English Travel Writing and India, 1608–1727. *Journal of British Studies*. Cambridge University Press 44/ 2 (2005): 213–238.

NAYAR, Pramod K. From Imagination to Inquiry: The Discourse of *Discovery* in Early English Writings on India. *Journeys. The International Journal of Travel and Travel Writing*. Oxford – New York: Berghahn Journals. 12/ 2 (2011): 1–27.

ПАВЛОВИЋ, Stevan K. *Božid'art: Istorije života, dela i okruženja Božidara Karađorđevića, pariskog umetnika i balkanskog kneza (1862–1908)*. Ljiljana Marković (prevela s francuskog). Beograd: Clio, 2012.

- PETROVIĆ, Aleksandar. On the Cattle of Helios and God's Creation: An outsider's review of the India based on personal experience compared with the European and American. *An International Journal of Humanities and Social Sciences*. Gyanabati Khurajam (ed.). 2/3 (2015): 576–601. <<http://files.hostgator.co.in/hostgator201172/file/2015020314.pdf>> 10.10.2019.
- RAGHURAMARAJU, A. Pre of Art in Modern India. *Third Text* 23/ 5 (2009): 617–623.
- SPEDDING et al. (eds.). *The Works of Francis Bacon*. Boston, MA: Brown & Taggard, 1860.
- STEVANOVIĆ, Aleksandra P. Europe and India in the Traveling Notes by Prince Bojidar Karageorgevitch. *First Serbian–Indian International Scientific Conference*. Book of Abstracts. Belgrade: Institute of European Studies, 2017, 34–36.
- STEVANOVIĆ, Aleksandra. The Fourth Dimension of Dictionary of Technology. *Orthodoxy and Artificial Intelligence*. Aleksandar Petrovic, Aleksandra Stevanovic (eds.). Athens: National Hellenic Research Foundation, 2019, 75–104.
- WELUKAR, Rajan. *Gandhi @150*. New Delhi: Jaico Publishing House, 2019.

Aleksandar Ž. Petrović and Aleksandra P. Stevanović

TRAVELOGUE OF A FREE SPIRIT
Enchanted India by Prince Bojidar Karageorgevitch

Summary

In the year of celebrating one hundred and fifty years since the birth of Mahatma Gandhi (1869–1948) and one hundred and twenty years since the publication of the travelogue *Enchanted India/Notes Sur L'Inde* (1899) by prince Bojidar Karageorgevitch (1862–1908), we aim to point at the spiritual concurrence of their life and creative path. Having realized that freedom comes into the world only from the inside, these two significant historical persons in a similar way dealt with different illusions which colonial history largely rests on. Hence, it is necessary to refer to the comprehensiveness and potency of their views that are symbolically permeated and vigorously effective even after more than a century.

Др Александар Ж. Петровић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Семинар за друштвене науке
petralist@gmail.com

Мср Александра П. Стевановић
Истраживач на Универзитету у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за проучавање језика и књижевности
al.stevanovic9@gmail.com